

REZILIENCIA: EGY ÍGÉRETES PERSPEKTÍVA LEHETŐSÉGEI KULTURÁLIS ÉS TÁRSADALMI DINAMIKÁK ÁTFOGÓ MEGÉRTÉSÉHEZ

A reziliencia-gondolat igen gyorsan elterjedt a tudományos kutatásokban és közgondolkodásban. A műszaki és ökológiai előzmények után a pszicho-szociális tudományágak képviselői is adaptívan átvették ezt az értelmezési keretet kezdetben rendszerszintű, majd kisebb társadalmi egységek működésének elemzésére. Analitikus paradigmából közigazgatási és közbiztonsági elvárássá, közösség-szervezési programmá változott a 2001. szeptember 11-i New York-i terrortámadás után, amikor lavinaszerűen elárasztotta a politikai diskurzust és közbeszédet. A reziliencia fogalmi keretei felpuhultak, jelentései módosultak gyakori használata és az érdekalapú jelentéstudajdonítás hatására. A tudományos kutatóknak tehát nagyobb lett a felelőssége abban, hogy a különböző entitások stresszhelyzetre adott válaszkezelési gyakorlatainak mélyebb megértésére alkalmazható rezilienciának mint analitikus kategóriának a kereteit és lehetőségeit átgondoltan és reflexíven hasznosítsák a tudományos értékkeremtés során.

Kutatócsoportunk ebbe a tudományos diskurzusba kapcsolódott be, amikor 2021-ben a *Társadalmi és kulturális reziliencia a Kárpát-medencében* című, az ELKH által támogatott projekt keretében komplex, társadalmi, gazdasági és kulturális folyamatok vizsgálatára kiterjedő, főként jelenkori, de történeti perspektívákat is beemelő tudományos kutatásra vállalkozott. Kutatóink a Kárpát-medencei térségben a közösségek azon képességét helyezték fókuszukba, hogyan képesek megbirkózni a külső stressz- és sokkhatásokkal, kilábalni belőlük, elnyelni azok negatív következményeit vagy épp alkalmazkodni hozzájuk – identitásukat megtartva. Egy olyan térséget vizsgáltunk, amelyre a reziliencia-fogalom nagymértékű nemzetközi népszerűsége ellenére minimális mértékben tekintettek rá ebből a perspektívából. Az elmélet több évtizedes előzménye ellenére csak 2015-ben kerültek közlésre az első reziliencia-fókuszú tanulmányok régiókról, amikor a *Replika* társadalomtudományi folyóirat tematikus számot adott ki (94. szám) három elméleti írás fordításával, illetve három magyar vonatkozású elemzéssel. Megjegyzendő, hogy ezt követően is csak igen szórványosan jelentek meg tudományos közlések ezen elméleti paradigma lehetőségeinek a kiaknázásával. Jól látható tehát, hogy hiánypótló munkára vállalkoztunk. A néprajzi módszerek eszköztárával több kistérségben vizsgáltuk a társadalmi és kulturális rugalmasságot és ellenállóképességet. A reziliencia statikus modelljét meghaladó dinamikus koncepcióhoz kapcsolódtunk. A humán entitások megfigyelése és megértése során ugyanis az ellenállás és visszapattanás mellett a tanulásra, az alkalmazkodásra és a változásra is a reziliens magatartás részeként tekintünk, amennyiben ezek az egyensúlyi állapot visszaállításához vagy egy új egyensúlyi állapot megteremtéséhez úgy járulnak hozzá, hogy a lényegi elemek megmaradnak. A projekt célja a folytonosság és átalakulás mozgatórugóinak és dinamikájának megértése volt. Vizsgáltunk nagyobb rendszereket és figyeltük a sokkhatások

következményeit nagyobb időtávokra kiterjedően, de az antropológiai kutatási előzményekhez kapcsolódóan kisebb egységek, azaz kisközösségek, családok, háztartások és egyének nagyfokú stresszhelyzetre adott válságkezelési magatartását is feltártuk és elemeztük. Eredményeinket több fórumon ismertettük: konferenciákon, tudományos publikációkban, néprajzi kisfilmekben, illetve ismeretterjesztő rádióműsorokban és cikkekben. A jelen kötet is ennek a munkának a gyümölcse. A kutatócsoport két éves munkájának megfigyeléseit és következtetéseit tartalmazza. Vendégszerzőként csatlakoztak hozzánk társintézmények kutatói is, akik szintén fontosnak és előrevivőnek tartják a reziliencia koncepciójának használatát kisközösségek vizsgálata során.

Az első blokkban szereplő tanulmányok a reziliencia elméleti kereteit, fontos és vitatott / vitatható kérdéseit helyezik előtérbe, majd ezekkel kapcsolatos következtetéseiket prezentálják terepmunkatapasztalataikra építve. Lovas Kiss Antal azt a kérdést feszegeti, hogy beszélhetünk-e általánosságban egy térség társadalmi rezilienciájáról, holott térben és időben hullámzó az alkalmazkodás hatékonysága és a működőképesség paraméterei, sőt az egyes csoportok társadalmi rezilienciája sem jelenti feltétlenül egy egész település sikeres alkalmazkodását. A nagyváradi központú történelmi Bihar térségnek az ártándi határátkelőhöz közeli településeire fókuszálva történelmi léptékű holisztikus képet vázol fel a reziliencia folyamatának tágabb körű értelmezése érdekében. Szabó Á. Töhötöm szintén nagyobb időperspektívát választ elemzése keretének, amikor egy fontos társadalomtörténeti folyamatot tekint át erdélyi falvak példáján: végigköveti azt, ahogyan a társadalmi, gazdasági és politikai átrendeződések hatására a valamikor hangsúlyosan az endogén erőforrásokra támaszkodó faluközösségek egyre inkább függővé váltak a külső, exogén erőforrásoktól. Tanulmánya a felszámolódás folyamatát és annak az ellentmondásait fejt ki, és mindezek alapján azt vizsgálja, hogy az erdélyi falvak társadalmának ilyen jellegű átszerveződése hogyan értelmezhető a reziliencia és a fenntarthatóság felől. Turai Tünde vitatja a reziliencia-elméletben általánosnak vélt prekonceptiót, miszerint azok az entitások képesek a rezilienciára, melyek erősek, mivel csakis ők képesek arra, hogy rugalmasan és ellenállóan megküzdjenek a stresszhelyzetekkel. Tanulmányával azokhoz az antropológiai kutatásokhoz kapcsolódik, melyek szerint a reziliencia és a sebezhetőség nem lehetnek egymás ellentettjei. A migráns nők körében végzett tapasztalatai azt igazolják, hogy a sebezhetőség élménye és az ennek köszönhetően szerzett készségek és tudások hozzájárulnak az ellenállóképesség, a rugalmasság, az alkalmazkodóképesség, a tanulékonyág növekedéséhez, ezzel pedig gyakorlatilag megalapozzák a reziliens viselkedés és megküzdés lehetőségét. Mészáros Csaba tanulmányában amellet érvel, hogy a reziliencia fogalomnak mint minden analitikus eszköznek a megvilágító ereje mellett megvannak a maga korlátai, és ezekre a vitatható kérdésekre irányítja a figyelmet. Érveléséhez az Északkelet-Szibériában élő szahák nagyjóságtartó gazdálkodásával kapcsolatos terepkutatásának eredményeit használja példának.

A tanulmányok második csoportja az ellenállás kérdéskörét járja körbe, ami a reziliencia-elmélet kiindulási pontja. Térségünkben az ellenállás és az identitásörzés kérdesei két okból is folyamatosan előtérben voltak/vannak a tudományos kutatásokban: egyrészt az államszocializmus évtizedeit meghatározó hatalmi erőviszonyok és megtorló akciók kapcsán, másrészt a határainkon kívül élő magyar kisebbségek által tapasztalt,

a többségi társadalom részéről részben a mai napig is fenntartott elnyomó tendenciák miatt. Az ellenállás megvalósulásának formái és lehetőségei, illetve az ezekre adott hatalmi válaszok sokak számára fontos kutatási témák, de a reziliencia értelmezési keretei közé mégis igen kevesen emelték át ezeket a kérdéseket. Balogh Balázs Kalotaszegen vizsgálta a két világháború közötti, román uralom alatti magyar kisebbség helyzetét, melyet a többségi románságtól elszenvedett politikai, gazdasági és oktatási-kulturális, hármás diszkrimináció-rendszer határozott meg. A személyes visszaemlékezésekre és a korabeli írásos dokumentumokra alapozott esetelemzések fontos betekintést engednek egyrészt a kalotaszegi magyarság különböző társadalmi csoportjaira nehezedő hatalmi elnyomás terheinek (pl. földreform, lelkészszüldözés) és diszkriminációs visszasságok (pl. nyelvhasználat, iskolatörvény) korabeli történetébe, másrészt a reziliencia legkülönbözőbb megnyilvánulásait mutatják be, amelyek sokszor sikertelen, olykor sikeres próbálkozások voltak arra, hogy az egyének és közösségek megtalálják a módját annak, hogy a meggyőződésükkel ellentétes rendszer korlátjain belül saját értékeiket megóvják. Svégl Fanni tanulmánya is a szocializmus évtizedeiben tapasztalt hatalmi elnyomással szembeni ellenállási törekvésekhez kapcsolódik, és az 1973 nyarán, a terhességmegszakítás jogi szabályozásának status quo-ja védelmében létrejött aláírásgyűjtési-akció történeti elemzését adja. A Kádár-korszaknak ez az alulról szerveződő kezdeményezés nem épült be az ellenzéki ellenállás történetébe, és csak 2010 után került a köztudatba a magyar államszocializmus egyetlen feminista indíttatású megmozdulásaként, ugyanis az akcióban résztvevők elsődleges kapcsolódási pontja nem a petíció tartalma, vagyis a nőjogi kérdések, hanem a rendszerrel, hatalommal való szembenállás, az ellenzékiesség volt. Györfy Eszter témájának gyökere szintén a szocialista hatalmi érdekekhez kapcsolódó erőszakos társadalmi beavatkozásokra vezethető vissza, melyek következményei napjainkban is jelentősek. Egy sajátos vallási és nyelvi kisebbség, az erdélyi egykori görögkatolikus közösségek 20. századi sorsáról, elsősorban identifikációs és alkalmazkodási gyakorlatairól nyújt áttekintést egy család három generációjának bemutatásával. A bizonytalan, „köztes” nyelvi-etnikai-vallási identifikáció olyan tényező, mely lehetővé teszi, hogy a felekezeti és etnikai határok változékonyak és rugalmasan átjárhatóak legyenek, a közösség tagjai folyamatosan relativizálják azokat a közösség kiegyensúlyozott működése érdekében.

A harmadik egységbe rendezett tanulmányok a közelmúlt egyik legjelentősebb válsága, a Covid19-világjárvány által okozott stresszhelyzetre adott válaszalternatívákat mutatják be, melyek a megmaradás és túlélés érdekében alkalmazott nagyfokú rugalmasságot, kreativitást és leleményességet példázzák. Nagy Zsolt esettanulmányában az erdélyi (maroszséki) Udvarfalva virágtermelői példáján láttatja azt, hogy egy új helyzet a kezdeti sokk után kedvező változást is hozhat egy közösség életében. A világjárvány által okozott szükség- és kényszerhelyzetben az udvarfalvi virágtermelők igyekeztek innovatív válaszok keresésével találni megoldást a problémáikra. A válságban rejlő lehetőségek felfedezésével és kihasználásával, a rendelkezésre álló értékek, lehetőségek, erőforrások közösségi újraértékelésével és hasznosításával valódi reziliens válaszokat találtak ezekben a nehéz években is, amikor a virág- és dísznövénysektor a koronavírus által leg súlyosabban érintett mezőgazdasági ágazat volt az EU-ban, ugyanis a legtöbb

tagállamban – így Romániában is – közel 80%-os kereslet- és fogyasztás-visszaesés következett be. Balogh Pál Géza egy sajátos gazdálkodói kör, a magyarországi kézműves sajtkészítők példája alapján vizsgálja a külső gazdasági környezet radikális, hirtelen és rendkívüli változásainak hatását az egyéni gazdasági gyakorlatokra. A világvárvány és az inflációs válság összetett hatásait eltérő lokalitásokban, Pest, Veszprém és Baranya megyei sajtkészítők körében tárta fel, és az előbb említett kutatóhoz hasonlóan ő is nagyfokú rugalmassággal, leleményes stratégiaváltással, kreatív válságkezelési gyakorlattal találkozott. A fokozódó polikrízis a kisüzemi gazdaságok rezilienciáját a jövőben is meghatározó témává teheti. Balatonyi Judit tanulmánya a magánélet etnográfijához járul hozzá, ugyanis a pandémia alatt megnövekedett házasságkötési és válási ráta háttértényezőit, valamint a szabad mozgást és a rendezvényszervezést jelentősen korlátozó időszakban kialakított alternatív házasságkötési és kapcsolatvégi rítusokat elemzi. A válságdiskurzusok a házasulandók részéről különféle reflexiókat váltottak ki, a párok közös mintákat is mutató válaszokat és véleményeket kezdtek megfogalmazni arról, hogy mi okból házasodnak, vagy éppen mit jelent számukra a válás, majd az újraértelmezések és innovációk segítségével konkrét lépéseket tettek a megvalósítás, a ritualizáció felé. Nickel Vira Réka a közétkeztetés elmúlt bő évszázadának történetére jellemző reziliens problémakezelési gyakorlat folyamatában helyezi el a pandémia időszakában tapasztalt kreatív válaszkészséget. Meglátása szerint a közétkeztetés rendszere kimondottan reziliens módon reagált a különböző válságokra, nyersanyaghiányra, ételintolerancia terjedésére, tárolási problémákra, valamint a gyermekek ízlésétől eltérő, csökkentett só- és cukormennyiséget előíró rendeletekre, ám a legkomolyabb kihívás elé a közétkeztetést a Covid19-világvárvány megfékezésére hozott rendeletek állították, amelyek átalakították a korábbi gyakorlat módját és menetét. A tanulmányban bemutatott északmagyarországi példák azt bizonyítják, hogy a közétkeztetés rendszere rugalmasan és leleményesen alkalmazkodott a megváltozott körülményekhez a gyermekek ellátásának folyamatos biztosítása érdekében.

Az utolsó részben szereplő tanulmányok az egyensúlyvesztés elkerülése vagy új egyensúlyi állapotok kialakítása érdekében tett közösségi erőfeszítéseket helyezik előtérbe. Az utóbbi évtizedek, különösképpen a rendszerváltást követő időszak ökológiai, társadalmi, gazdasági és kulturális változásai olyannyira erőteljesek és jelentősek voltak, hogy a korábbi alkalmazkodási gyakorlatok elégtelennek bizonyultak a stabilitás fenntartása vagy épp visszanyerése érdekében, ezért új stratégiák és adaptív változások váltak szükségessé. Szilágyi Levente egy szatmári sváb település, Csanáros mezőgazdasági társulásainak a lokális gazdaságra és társadalomra gyakorolt hatásait vizsgálja. A szocialista mezőgazdasági termelészövetkezetek felbomlása után önkéntes alapon létrehozott társulások egyrészt ellensúlyozni tudták az újraparasztosodással vagy kényszerparasztosodással együtt járó elszegényedést, ugyanis stabil anyagi bázist jelentettek a rendszerváltást követő átmeneti időszakban a közösség tagjai számára, másrészt viszont monopol helyzetüket kihasználva gátolták az egyéni és családi gazdálkodói réteg megjelenését. A csanárosi mezőgazdasági társulások a poszt szocialista utóparaszti termelési rendszereknek egy igen sajátos formáját alkotják, fontos jellemzőjük a hagyományos paraszti működésmódra emlékeztető kockázatkerülő, önerőre támaszkodó

gazdálkodási stratégia. Babai Dániel és Molnár Zsolt a gyepgazdálkodás, különösen a szénatörök alkalmazásának az irtásrétek fajkészletére, rezilienciájára gyakorolt hatását kutatták a Keleti-Kárpátokban. A gyimesi gyepgazdálkodás számos eleme befolyásolja a gyepek működésében fontos fajok számát és arányát. A külterjes gyepgazdálkodás a gazdálkodók tudatos döntései révén jelentős mértékben befolyásolja a gyepek fajkészletét, ezzel biztosítva a gyepek gyors regenerációját és a funkcionális redundanciát, növelve azok stabilitását és rezilienciáját. Bognár Szabina szintén olyan közösséget vizsgált, melynek tagjai kénytelenek voltak megtapasztalni a határok változásával járó nehézségeket, a peremhelyzetet, a közösség által nem befolyásolható külső változások erőteljes társadalmi és kulturális következményeit. A horvátkimlei Borbála-járás kapcsán azt mutatja be, hogy egy szokásesemény, amely a közösség működése és identitása szempontjából kiemelkedő jelentőségű, hogyan marad fenn a sok változás és átalakulás ellenére is. Az esettanulmány tehát nem az eltűnő, hanem a rugalmasan megmaradó, reziliens hagyománykonstrukciókra, illetve nem egy etnikai közösség eltűnésének, asszimilációinak jegyeire, hanem a megmaradás, az identitás megőrzésének színtereire fókuszál, továbbá feltárja azt is, hogy az egyének és a néprajztudomány milyen szerepet játszanak a hagyományörzés folyamatában. Ispán Ágota Lídia az észak-magyarországi régióban fekvő mezőcsáti járás – mely társadalmi krízisövezet, sérülékeny és szegregálódott térség – települési-járási szintű közösségi rendezvényeinek kialakulási folyamatát vizsgálja. Figyelemmel kíséri, hogy a lokális közösségek miként kezdték felértékelni és/vagy megteremteni a hagyományaikat. A rendezvények programjának komplex értelmezése során reflektál arra, hogyan és milyen céllal jelenítik meg magukat a közösség egyes csoportjai a közösség egészét megszólító eseményeken. Feltárja azt is, hogy milyen szerepet játszanak a hagyományteremtés folyamatában a külső ösztönzések (fejlesztési stratégiák, pályázati kiírások) és a helyi civil szervezetek. Végül pedig azt elemzi, hogyan járulnak hozzá a kulturális rendezvények a helyi identitás és kohézió növeléséhez, valamint hogy, milyen problémákat vet fel a helyi hagyományokkal történő azonosulás kérdése a térségben zajló demográfiai és migrációs folyamatokkal összefüggésben.

Az itt közreadott írások egy kutatási folyamat első fázisának az összegzését tartalmazzák azzal a céllal, hogy alapját képezzék a kutatócsoport további feltáró vizsgálatainak és tervezett tudományos projektjeinek, illetve azzal a reménnyel, hogy inspirációt adjanak hasonló kérdésfelvetésű társadalomtudományi munkák létrejöttéhez és a reziliencia-paradigmában történő értelmezéséhez.